

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ –ΞΑΝΘΗ Α. ΠΡΟΕΣΤΑΚΗ

**ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΕΜΝΙΤΣΑΣ
(1810)**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΓΟΡΤΥΝΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ Κ.Κ. ΙΕΡΕΜΙΟΥ

Αθήνα 2010

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους
ή όλου του βιβλίου χωρίς την άδεια των συγγραφέων.

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση: ΛΥΧΝΙΑ Α.Ε.
Τηλ: 210 3410436, Φαξ: 210 3425967
www.lyhnia.gr

ISBN 978-960-93-2193-8

*Αφιερώνεται στους
ιδρυτές, ανακαινιστές και δωρητές
του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Στεμνίτσας*

Το βιβλίο αυτό οφείλεται σε πρωτοβουλία του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου Στεμνίτσας επί Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Γόρτυνος και Μεγαλοπόλεως κ.κ. Ιερεμίου, με την ευκαιρία του εορτασμού των 200 χρόνων από την ανέγερση του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Στεμνίτσας. Μέλη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου: Πρόεδρος π. Νικηφόρος Λύκος, ιερομόναχος, εφημέριος Στεμνίτσας, Αντιπρόεδρος Βασίλειος Στ. Παπαχειμώνας, Ταμίας Βασίλειος Α. Παπαχειμώνας, Γραμματέας Δημήτριος Κανελλόπουλος. Η έκδοση του βιβλίου πραγματοποιήθηκε χάρη στην ευγενή χορηγία του κ. Δήμου Κ. Πέτρου, προέδρου του Ομίλου Επιχειρήσεων «Δ. Κ. Πέτρου». Τα έσοδα από τις πωλήσεις του, κατά δήλωση των συγγραφέων, οι οποίες εργάστηκαν αφιλοκερδώς, θα διατίθενται προς όφελος του Ιερού Ναού. Ο κ. Ιωάννης Π. Λαγός, οικονομολόγος, παραχώρησε υλικό από το προσωπικό του αρχείο και είχε το συντονισμό της έκδοσης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- **ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ
ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΓΟΡΤΥΝΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ
Κ.Κ. ΙΕΡΕΜΙΟΥ..... σελ. 7**
- **ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ
ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΣΤΕΜΝΙΤΣΑΣ σελ. 9**
- **Η ΣΤΕΜΝΙΤΣΑ σελ. 11**
- **Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ σελ. 15**
 - Το Ιστορικό του ναούσελ. 15
 - Αρχιτεκτονική - Εξωτερικός Διάκοσμοςσελ. 19
 - Το Ξυλόγλυπτο Τέμπλοσελ. 24
 - Φορητές εικόνες, Ξυλόγλυπτα,
Έργα Μεταλλοτεχνίας και άλλα Κειμήλιασελ. 36
 - Τοιχογραφίεςσελ. 43
- **ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ..... σελ. 51**
- **ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ σελ. 55**
- **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σελ. 61**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΓΟΡΤΥΝΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ Κ.Κ. ΙΕΡΕΜΙΟΥ

Στην «*ἀπόρθητη χωροπούλα*», όπως ονόμαζε ο θρυλικός Γέρος του Μοριά την Στεμνίτσα, στον τόπο με την παραδοσιακή αρχοντιά και την όρεινή όμορφιά, όπου και αν στρέψει κανείς το βλέμμα του, συνομιλεί με την πέτρα. Οί άξιοι τεχνίτες μαστόροι που έχτισαν τά σπίτια της Στεμνίτσας, πήραν την πέτρα, την λάξευσαν και της έδωσαν ζωή. Έτσι, όταν κανείς περιδιαβαίνει τις άνηφοριές και τά καλντερίμια της πετρόχτιστης πολιτείας και άντικρίζει τά επιβλητικά πυργόσπιτα, νοιώθει πώς αυτά εκφράζουν τον άγέρωχο χαρακτήρα των κατοίκων της· τούτων των ανθρώπων που πάλαιψαν σέ άλλοτινές έποχές μέ τις κακοτράχαλες δασωμένες πλαγιές και τις έκαναν κατοικία τους. Τά επιβλητικά αρχοντικά διηγούνται την τρανή ιστορία της Στεμνίτσας και δημιουργούν δέος στον περιηγητή για όσα γεγονότα ζωντάνεψαν σέ τούτο τον τόπο και τον δόξασαν.

Πανέμορφη ή Στεμνίτσα και ξακουστή! Όλα τά αρχοντικά της άξιόλογα και άξιοθαυμαστα. Έκείνα όμως τά κτίσματα που φανερώνουν περισσότερο άπ' όλα την όμορφιά και τό μεγαλείο της ψυχής των κατοίκων της, παλαιότερων και νεωτέρων, είναι οί περικαλλείς Ναοί της.

Εύλαβεϊς οί Στεμνιτσιώτες, μέ γνήσια και δυνατή άγάπη στον Χριστό, την Παναγιά και τους Άγίους, κόσμησαν τό χωριό τους μέ υπέροχους Ναούς και παρεκκλήσια. Ανάμεσα σ' όλους αυτούς θέση περίτρανη κατέχει ο κεντρικός Ναός της ένδοξης πλατείας του χωριού, ο Άϊ-Γιώργης. Ποιός άλλος Άγιος θά μπορούσε νά γίνει προστάτης τούτου του τόπου, παρά ο λατρεμένος καβαλάρης Άγιος όλων των Ρωμιών, που μέ τό κοντάρι του διώχνει κάθε κακό, πνευματικό και σωματικό! Στόν Μεγαλομάρτυρα Άγιο-Γιώργη λοιπόν οί Στεμνιτσιώτες άφιέρωσαν την κεντρική Έκκλησία του χωριού τους και θαυματουργικά την έκτισαν μέ την Χάρη του Άγίου και τον άξίεπαινο ζήλο τους. Σέ χρόνια δύσκολα, «*πού όλα τά 'σκιαζε ή φοβέρα και τά πλάκωνε ή σκλαβιά*», οί κάτοικοι της Στεμνίτσας σέ πείσμα των άλλοθρήσκων άνήγειραν μέσα σέ έβδομήντα τέσσερις μόνο μέρες τον Ναό τους, που και σήμερα ακόμα είναι άξιος θαυμασμού και έπαίνων πολλών.

Γενιές όλόκληρες βαπτίστηκαν, λειτουργήθηκαν, παντρεύτηκαν, κηδεύτηκαν, άγιάστηκαν, σέ τούτο τον μεγαλόπρεπο Ναό, τον χτισμένο μέ δάκρυ και ιδρώτα πολύ. Πόσες προσευχές, καύμούς, βάσανα και παρακάλια, άκουσαν τούτοι οί πετρόχτιστοι τοίχοι! Τόν άγάπησαν τον Άϊ-Γιώργη τους οί Στεμνιτσιώτες και όταν τά χρόνια περνούσαν, και αυτός έχανε την πρώτη όμορφιά του, έβρισκαν δωρητές από τους ντόπιους νοικοκυραίους και τον ανακαίνιζαν και τον καλοδιατηρούσαν. Δείγμα της μεγάλης τους άγάπης και άφοσίωσης στον Ναό τους είναι και τούτο: Στήν δεκαετία του 1950, σέ καιρούς δύσκολους, κάλεσαν τρανό άγιογράφο, τον έξαιρετικό και παραδοσιακό Φώτη Κόντογλου και τους συνεργάτες του, για νά τον άγιογραφήσουν! Έτσι σήμερα ο Άϊ-Γιώργης Στεμνίτσας άποτελεί μνημείο θαυμαστό, καθώς οί άγιογραφίες του Ναού αυτού φέρουν την ύπογραφή μιās τέτοιας μεγάλης μορφής από τους νεοέλληνες άγιογράφους μας.

Πέρασαν διακόσια χρόνια από τήν θαυμαστή ανέγερση τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί οἱ σύγχρονοι Στεμνιτιῶτες, συνεχιστές τῆς μεγάλης ἱστορικῆς κληρονομιάς τῶν παππούδων τους, ἄνθρωποι μέ ἀγάπη στόν τόπο τους καί εὐλάβεια πολλή, φροντίζουν τόν Ναό τους, τόν ἀνακαινίζουν καί τόν διατηροῦν, γιά νά τόν παραδώσουν στίς νέες γενιές.

Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἐπαιτείου τῶν διακοσίων ἐτῶν τό ἄξιο Ἐκκλησιαστικό Συμβούλιο, ἀνέθεσε σέ δύο ἐκλεκτές Ἐπιστήμονες, τήν κ. Γεωργιτσογιάννη Εὐαγγελία, Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης καί τοῦ Πολιτισμοῦ στό Χαροκόπειο Πανεπιστημίο Ἀθηνῶν καί τήν κ. Ξανθή Προεστάκη, Διδάκτορα Βυζαντινολογίας, Διδάσκουσα στό Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, τήν συγγραφή αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, στό ὅποιο παρουσιάζεται ὁ Ἱερός Ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀλλά καί ἡ Στεμνίτσα, στόν κῶρο καί στόν χρόνο.

Εὐχαριστοῦμε θερμά τίς ἐξαίρετες συγγραφεῖς γιά τόν κόπο καί τήν προσφορά τους καί εὐχόμαστε σέ ὅλους τούς Στεμνιτιῶτες ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ὁ Χριστός, ἡ Παναγιά καί ὁ Ἅγιος Γεώργιος νά τούς σκεπάζουν καί νά τούς χαριτώνουν.

Μέ πολλές εὐχές
† Ὁ Μητροπολίτης Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως Ἱερεμίας

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΣΤΕΜΝΙΤΣΑΣ

Ο Ιερός Ναός του Αγίου Γεωργίου είναι ένα από τα πολλά μνημεία που βρίσκονται διάσπαρτα στη Στεμνίτσα κι αποτελούν τη θρησκευτική κληρονομιά της. Δεσπόζει στο κέντρο της «χώρας» και στέκεται αγέρωχος κι άγρυπνος φύλακας εκεί που, η δύναμη της πίστης και της θέλησης των προγόνων μας τον έκτισε πριν από δύο αιώνες.

Είναι το καταφύγιο χιλιάδων ψυχών συμπατριωτών μας, που μέσα σ' αυτόν βρήκαν το απάνεμο λιμάνι τους, το στήριγμα στην πίστη τους, τον πρεσβευτή στις ικεσίες τους, το συμπαραστάτη στις δύσκολες στιγμές τους, τον ανταποκριτή στα τάματά τους.

Στα στασίδια του έχουν κυλήσει «ρυάκια» από δάκρυα χαράς, ικανοποίησης, λύπης, προσμονής και ταπείνωσης, με αποτέλεσμα να έχει φορτιστεί απ' τα αγίγματα των Στεμνιτσιώτικων ψυχών.

Αυτή η φόρτιση, αυτό το μεγαλείο, αυτή η έκσταση που νιώθει όποιος αντικρίζει το εσωτερικό του, μαζί με την εν γένει επιβλητική παρουσία του είναι η παρακαταθήκη των προγόνων μας που οφείλουμε και προσπαθούμε να διαφυλάξουμε για να την παραδώσουμε στην επόμενη γενιά με την ευχή αυτή να είναι αντάξιος συνεχιστής.

Το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο Στεμνίτσας

Η Στεφνίτσα στις αρχές του 20ού αιώνα

Η ΣΤΕΜΝΙΤΣΑ

Η Στεμνίτσα, κωμόπολη της κεντρικής Πελοποννήσου, με πλούσια ιστορική και πολιτισμική κληρονομιά, είναι κτισμένη μέσα σε κοίλωμα στη νοτιοανατολική πλευρά του όρους Κλινίτσα, παραφυάδας του Μαινάλου. Βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της περιοχής που περιβάλλει το φαράγγι του ποταμού Λούσιου, όπου σύμφωνα με τη μυθολογία, οι νύμφες έλουσαν τον μικρό Δία, όταν τους τον παρέδωσε η Ρέα, για να τον προφυλάξει από τον Κρόνο. Στην αρχαιότητα υπήρχε στην περιοχή η πόλη Υψούς, για την οποία ελάχιστα είναι γνωστά, ενώ ούτε η ακριβής θέση της έχει καθοριστεί. Η πόλη είχε ιδρυθεί, κατά την παράδοση, από τον Υψούντα, έναν από τους πενήντα γιους του βασιλιά της Αρκαδίας Λυκάονα. Οι πληροφορίες μας για την αρχαία εποχή είναι ελάχιστες, όπως και για τα βυζαντινά χρόνια. Η τοπωνυμία Στεμνίτσα είναι σλαβικής προέλευσης (σημαίνει τόπος σκιερός και υγρός) και μαρτυρεί την εγκατάσταση Σλάβων πιθανόν μεταξύ 7ου και 10ου αιώνα μ.Χ.

Η ανάπτυξη της Στεμνίτσας ως οργανωμένου οικισμού σημειώνεται κατά την οθωμανική περίοδο και συγκεκριμένα από τον 16ο αι., όταν στα 1512/20 σε οθωμανικό κατάστιχο φορολογουμένων καταγράφονται 191 κάτοικοι, από τους οποίους μία μόνο οικογένεια είναι μουσουλμανική. Παράλληλα ο οικισμός αναπτύσσεται σε σπουδαίο βιοτεχνικό κέντρο με ειδικευμένους τεχνίτες γύρω από την μεταλλουργία, αργυροχρυσόχρους, χαλκωματάδες, καμπανάδες, μπρουντζάδες, κ.ά., οι οποίοι περιοδεύουν και φθάνουν με τα προϊόντα τους μέχρι την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τη Μολδοβλαχία, τη Ρωσία και αλλού. Οι τεχνίτες της Στεμνίτσας για την προστασία των ιδίων στα ταξίδια τους και των μυστικών της τέχνης τους, είχαν επινοήσει μια ιδιαίτερη συνθηματική μυστική γλώσσα, τα «Μεστιτσιώτικα», δηλ. Στεμνιτσιώτικα.

Την οικονομική ανάπτυξη του τόπου συνοδεύει και η πνευματική και πολιτιστική άνθηση με την ανέγερση και διακόσμηση πολλών ναών από τον 16ο αι. και ιδιαίτερα τον 17ο, με την ανασυγκρότηση του ορθόδοξου μοναχισμού και με την ίδρυση Ελληνικής Σχολής, τον 17ο ή 18ο αιώνα, η οποία είχε τεθεί υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στη Σχολή αυτή δίδαξαν αξιόλογοι δάσκαλοι. Πολλοί μαθητές της διέπρεψαν και η Στεμνίτσα, λόγω της πνευματικής της παράδοσης, είναι πατρίδα πολλών αξιόλογων ανθρώπων του πνεύματος.

Πολύ σημαντική υπήρξε η συμβολή της Στεμνίτσας στην Επανάσταση. Αρκετοί Στεμνιτσιώτες, κυρίως της διασποράς, υπήρξαν μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Από αυτούς διακρίθηκε ιδιαίτερα ο Αντώνιος Πελοπίδας, ο οποίος είχε μυήσει στην Εταιρεία και τον Παλαιών Πατρών Γερμανό. Στεμνιτσιώτες της διασποράς επίσης πολέμησαν στο πλευρό του Αλέξανδρου Υψηλάντη στη Μολδοβλαχία (έχουν καταγραφεί 22 πεσόντες). Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο Ηλίας Μίγκλαρης, αρχηγός του ιππικού, ο οποίος σκοτώθηκε στη μεγάλη μάχη του Σκουλενίου μαζί με τα αδέρφια του και συμπατριώτες του. Παράλληλα πολύ μεγάλος υπήρξε ο αριθμός των Στεμνιτσιωτών που συμμετείχαν στην Επανάσταση που ξέσπασε στην Πελοπόννησο (έχουν καταγραφεί πάνω από 700 αγωνιστές), ενώ η Στεμνίτσα είχε γίνει κέντρο εφοδιασμού τροφίμων και πολεμοφοδίων, οι δε τεχνίτες της επισκεύαζαν τα όπλα των αγωνιστών. Είναι γνωστό, εξάλλου, ότι πολλά από τα βιβλία της Σχολής καταναλώθηκαν για την κατασκευή πολεμοφοδίων.

Η Στεμνίτσα ήταν το αγαπημένο καταφύγιο του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, που την ονόμαζε «απόρθητη χωροπούλα», και η πρώτη πρωτεύουσα της επαναστατημένης Ελλάδας, όπου συνεδρίασε η Πελοποννησιακή Γερουσία το Μάιο του 1821. Γραμματέας της ήταν ο Στεμνιτσιώτης Ρήγας Παλαμίδης, ο οποίος αργότερα διακρίθηκε ως πολιτικός. Το 1826 όμως τα στρατεύματα του Ιμπραήμ λεπλάττησαν την πόλη και έκαψαν πολλά οικοδομήματα. Μετά την απελευθέρωση σημειώθηκε νέα άνθηση και ανοικοδόμηση της Στεμνίτσας, που εξακολούθησε μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, όμως, άρχισε βαθμιαία να φθίνει, καθώς οι ονομαστοί τεχνίτες της άρχισαν να εγκαθίστανται στις μεγάλες πόλεις, ενώ συγχρόνως ξεκίνησε και η υπερατλαντική μετανάστευση.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 άρχισε η οικοδομική δραστηριότητα με την ανακαίνιση κατοικιών, ενώ τα τελευταία χρόνια αναπτύσσονται και τουριστικές δραστηριότητες. Η μεγάλη παράδοση στον τομέα της αργυροχρυσοχοΐας συνεχίζεται τόσο με τη λειτουργία της Σχολής Αργυροχρυσοχοΐας (ιδρύθηκε το 1976 από τον Πατριωτικό Σύνδεσμο Τρικολώνων και σήμερα λειτουργεί ως επαγγελματική σχολή) όσο και με καταστήματα-εργαστήρια αργυροχρυσοχοΐας. (Αλεξανδρόπουλος 2003, Ανδριτσόπουλος 1930, Βέης 1938, Γαρταγάνης 1964, Γεωργιτσογιάννη 2003, Θεοφίλης 1977, Θεοφίλης 1988, Καγιαπινάρ 2009, Καμπλάκης 2003, Λαγός 2003, Πετρονώτης 2003, Ρούνιος 1971, Σβορώνου & Κούρος 1998, Συναδινός 1973).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εκκλησίες της Στεμνίτσας, από τις οποίες παλαιότερη είναι η Ζωοδόχος Πηγή ή Χρυσοπηγή, πρώην μοναστήρι που, κατά την παράδοση, κτίστηκε δέκα χρόνια πριν την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) και είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες του 17ου αιώνα. Υπάρχει επίσης μια σειρά μικρών μεταβυζαντινών ναών, επίσης διακοσμημένων με τοιχογραφίες: Ο ναός του Αγίου Νικολάου στο παλαιό κοιμητήριο, «στο Κάστρο», όπου σώζονται σπαράγματα από τις παλαιότερες τοιχογραφίες της Στεμνίτσας (1589)· η Παναγία η Μπαφέρω στον ίδιο χώρο, κτισμένη το 17ο αιώνα, με τοιχογράφηση της ίδιας περιόδου· ο Προφήτης Ηλίας «στο Κάστρο» και ο Άγιος Παντελεήμων στην άκρη του χωριού, στο δρόμο για τη Δημητσάνα, ναοί κτισμένοι στα μέσα του 17ου αι. και οι δύο τοιχογραφημένοι την ίδια περίοδο· ο Άγιος Γεώργιος ο «Καταγύργης», κτισμένος στη ρεματιά, με λαϊκότερες τοιχογραφίες· ο ναός των Τριών Ιεραρχών (ή Αγίων Αναργύρων) που κτίστηκε το 1715 και διακοσμήθηκε την ίδια εποχή από τον κρητικής καταγωγής αγιογράφο Πέτρο Πεδιώτη, ο οποίος είχε ζωγραφίσει μαζί με τον αδελφό του πολλές εκκλησίες στην ευρύτερη περιοχή. Τελευταίος χρονολογικά από τους ναούς της Τουρκοκρατίας είναι ο μεγάλων διαστάσεων ναός του Αγίου Γεωργίου στην πλατεία του χωριού, ο οποίος κτίστηκε στα 1810 στη θέση παλαιότερης εκκλησίας. Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους και ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, περίοδο νέας ακμής για τη Στεμνίτσα, κατά την οποία κτίστηκαν τα περισσότερα από τα σημερινά σπίτια του οικισμού, ανεγέρθηκαν τέσσερις μεγάλες εκκλησίες με τρούλο, αντικαθιστώντας ομώνυμους μικρότερους μεταβυζαντινούς ναούς: ο ναός της Παναγίας, ο επονομαζόμενος «Καθολικό», ο οποίος δεν υπάρχει πια, ο ναός της Παναγίας της Καρυάς, ο ναός της Αγίας Παρασκευής και ο ναός του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στη ΒΔ Στεμνίτσα. Την ίδια εποχή κτίστηκε επίσης στη θέση παλαιότερου παρεκκλησίου, η εκκλησία του Αγίου Νικολάου στη

θέση Αναφυτρός στη βόρεια πλευρά της Στεμνίτσας. Γύρω από την κωμόπολη, κυρίως στις κορυφές των λόφων υπάρχουν επίσης πολλά μικρά εξωκλήσια, που λέγεται ότι έγιναν στη θέση παλαιότερων, όπως οι Άγιοι Θεόδωροι, ο Άγιος Νικόλαος στο Αεράκι, ο Άγιος Δημήτριος κοντά σε μια παραδοσιακή κρήνη, κτισμένος πάνω στα ερείπια της ομώνυμης σταυροπηγιακής μονής, η οποία πυρπολήθηκε μετά τα Ορλωφικά, ο Άγιος Σπυρίδωνας, η Αγία Παρασκευή στη Σκέμνα, οι Άγιοι Πάντες, ο Άγιος Αθανάσιος και άλλα. Υπήρχαν επίσης και άλλες εκκλησίες που σήμερα δε σώζονται παρά μόνο τα ερείπιά τους. Συνολικά αναφέρεται ότι υπήρχαν 43 εκκλησίες στη Στεμνίτσα, συμπεριλαμβανομένων των εξωκκλησίων, καθώς και των ναών που δεν σώζονται. (Συναδινός 1973, Μουτσόπουλος, 1956, Παπαθανασόπουλος, 1979, Γκντάκος, 1959, Θεοφίλης 2001, Πετρονάτης 2003, Γεωργιτσιγιάννη 2003).

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου
και τμήμα της Στεμνίτσας

Η πρώτη κτητορική επιγραφή στο υπέρθυρο της βόρειας θύρας εισόδου (1810)

Ο ναός του Αγ. Γεωργίου. Ν πλευρά

Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Το Ιστορικό του ναού

Ο περικαλλής ναός του Αγίου Γεωργίου βρίσκεται στην πλατεία της Στεμνίτσας. Είναι ο κεντρικός ναός της πόλης, οποίος ανηγέρθη στα 1810 σύμφωνα με την πρώτη κτητορική, μεγαλογράμματη, επιγραφή, που σώζεται στο υπέρθυρο της βόρειας εισόδου: «+ 1810 ΑΡΧΙΘΗ ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ ΝΑ/ΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΕ/ΩΡΓ[ΙΟΥ ΤΟΥ ΑΥΓ]ΟΥΣΤΟΥ 17 ΕΤΕΛΕΙΩ/[ΘΗ ΟΚΤΩ-ΒΡΙΟΥ] 30»¹. Κτίστηκε επομένως από 17 Αυγούστου έως 30 Οκτωβρίου, δηλαδή εντός 74 ημερών. Ένας πραγματικός άθλος για την εποχή εκείνη. Ο θρησκευτικός ζήλος όμως των Στεμνιτσιωτών, που είχαν αποκτήσει οικονομική ευρωστία εξαιτίας της άνθισης των τεχνών και των επαγγελμάτων καθώς και του εμπορίου, ήταν μεγάλος. Στην περίοδο 1807-12, όταν Βαλής του Μοριά (Μόρα - Βαλεσί), δηλαδή διοικητής της Πελοποννήσου, ήταν ο Βελή Πασάς, γιος του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, εκδόθηκαν προνομιακές οικοδομικές άδειες εκκλησιών, έστω βραχυπρόθεσμες. Στο πλαίσιο αυτό χορηγήθηκε και η άδεια ανέγερσης του ναού του Αγίου Γεωργίου².

Κατά την παράδοση, όπως τη διασώζει ο Αθανάσιος Παπαχριστόπουλος (1889), ο Βελή Πασάς έδωσε στους Στεμνιτσιώτες άδεια οικοδομής μόνο 45 ημερών – αντίθετα στην επιγραφή αναφέρονται 74 ημέρες, μετά τη συμπλήρωση των οποίων ήταν υποχρεωμένοι να αφήσουν την οικοδομή σε οποιοδήποτε σημείο βρισκόταν. Η πολύ μικρή αυτή προθεσμία δεν αποθάρρυνε τους Στεμνιτσιώτες, οι οποίοι επιθυμούσαν να αποκτήσουν αξιόλογο ναό, δεδομένου ότι όλοι οι άλλοι ναοί της πόλης ήταν μικρών διαστάσεων. Ο ενθουσιασμός που επικράτησε ήταν απερίγραπτος. Όλοι οι κάτοικοι συνεισέφεραν χρήματα και την προσωπική τους εργασία. Προσέλαβαν περίπου διακόσιους από τους καλύτερους τεχνίτες, κτίστες και λιθοξόους, και όσοι μπορούσαν να εργασθούν, άνδρες και γυναίκες, νέοι, γέροντες και παιδιά, δούλεψαν μαζί με τους τεχνίτες, νύχτα και ημέρα, κατορθώνοντας να φέρουν εγκαίρως εις πέρας την ανοικοδόμηση του ναού. Αναφέρεται επίσης ότι το οικοδόμημα έγινε πολύ στερεό και μεγαλοπρεπές χωρίς οικοδομικές ελλείψεις. Μόνο η θύρα εισόδου στη νότια πλευρά (χρησίμευε ως θύρα εισόδου για τους άνδρες) κρίθηκε αργότερα αναγκαίο να γίνει μεγαλύτερη. Η παράδοση μνημονεύει ότι μια χειροδύναμη γυναίκα με το όνομα Κάντω Ζέρβα έφερε στους ώμους της αβοήθητη το μεγάλο και βαρύ λίθο – το βάρος του υπολογίζεται σε 180 περίπου οκάδες (230 κιλά)- που αποτελεί υπέρθυρο της εισόδου. Αναφέρεται μάλιστα ότι η ίδια κόμπαζε για το κατόρθωμά της αυτό μέχρι το τέλος της ζωής της (Παπαχριστόπουλος 1889, Συναδινός 1963). Στον Κώδικα του Αγίου Γεωργίου,

1. Δυστυχώς ένα τμήμα της επιγραφής (όσα γράμματα βρίσκονται μέσα σε αγκύλες) καταστράφηκε στα μεταπολεμικά χρόνια κατά τον ηλεκτροφωτισμό του ναού. Την επιγραφή προτού καταστραφεί είχε αναγνώσει ο Ανδριτσόπουλος (1930) και την επαναλαμβάνει ο Ρούνιος (1971).

2. Η παράδοση (Συναδινός 1963, Συναδινός 1973) ότι τη σχετική άδεια έλαβε ο «Μοραγιάννης Κωνσταντίνος Παλαμήδης, πατέρας του Ρήγα», δεν ευσταθεί, διότι ο πατέρας του Ρήγα Παλαμήδης, ο οποίος λεγόταν Ιωάννης, είχε εκτελεστεί από τους Τούρκους το 1796. Ας σημειωθεί επίσης ότι ο Ιωάννης Παλαμήδης δεν έφερε το αξίωμα του Μοραγιάννη, αλλά του Δραγομάνου του Μορέως (Φωτόπουλος 2005).

που γράφτηκε στις 17 Αυγούστου 1810 στη Στεμνίτσα, αναφέρεται επίσης ότι ο ναός κτίστηκε επί Φιλοθέου μητροπολίτη Δημητσάνας.

Η εκκλησία, λόγω της κεντρικής της θέσης, απέκτησε και διάφορα προνόμια, ένα από τα οποία ήταν και η «δουλεία ύψους» των πίσω από το Ιερό κτισμάτων, ώστε ο ναός να είναι περιβλεπτός. Αναφέρεται ότι ένας από τους ιδιοκτήτες αυτών, ο Αντώνιος Κουτσούκος, για να επιτύχει την κατά ένα όροφο ανύψωση, κατέβαλε αρκετά χρήματα στο ταμείο του ναού εξαγοράζοντας έτσι το δικαίωμα αυτό (Συναδινός 1963, 1973).

Το εσωτερικό του ναού

Μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη παράσταση των αγίων Γεωργίου και Δημητρίου και η δεύτερη κτητορική επιγραφή (1810). Από κάτω επιγραφή στο υπέρθυρο της νότιας θύρας εισόδου

Οι Στεμνιτσιώτες ανέλαβαν επίσης στη συνέχεια και την εσωτερική διακόσμηση της εκκλησίας με ξυλόγλυπτο τέμπλο, δεσποτικό θρόνο, άμβωνα, προσκυνητάρια και φορητές εικόνες. Κατά τον Παπαχριστόπουλο (1889), η εσωτερική διακόσμηση ήταν πολυτελέστατη, με πρότυπο τον πατριαρχικό ναό της Κωνσταντινούπολης.

Σύμφωνα με δεύτερη κτητορική επιγραφή, ο ναός του αγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου ανηγέρθη στις 17 Αυγούστου 1810 με τη συνδρομή και τα έξοδα ολόκληρης της κωμόπολης της Στεμνίτσας, πάνω σε παλαιότερο ναό που, καθώς ήταν ερειπωμένος, κατεδαφίστηκε. Η επιγραφή αυτή βρίσκεται κάτω από τη μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη παράσταση των αγίων Γεωργίου και Δημητρίου στο κέντρο του τυμπάνου του τόξου πάνω από τη θύρα εισόδου στη νότια πλευρά του ναού. Ανάμεσα στα διάφορα λιθανάγλυφα που τοποθετούνται γύρω από την παράσταση των αγίων και ακτινωτά της κεντρικής παράστασης εικονίζονται σε τρεις μαρμάρινες πλάκες οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ και ένα χερουβείμ σε ανάγλυφο.

Μεταξύ των αγίων Γεωργίου και Δημητρίου παριστάνεται μεγάλος σταυρός, ενώ αριστερά και δεξιά σημειώνεται η χρονολογία: 1810 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 17. Κάτω από την παράσταση αναγράφεται η επιγραφή, η οποία αποτελείται από τρεις στίχους και είναι μεγαλογράμματη:

ΑΩΙ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 17· ΟΥΤΟΣ Ο ΠΕΡΙΦΑΝΕΣΤΑΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΕΓΑ-
ΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΕ / ΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΗ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ
ΥΠΟ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΚΩΜΟΠΟ / ΛΕΩΣ ΣΤΕΜΝΙΤΖΗΣ · ΣΕΞΑΘΡΟΜΕΝΟΣ ΩΝ ·
ΔΙΟ ΚΑΙ ΚΑΤΗΔΑΦΙΣΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΓΗΣ.

Η αρχή της επιγραφής στο υπέρθυρο της νότιας θύρας εισόδου

Πιο κάτω επί του υπέρθυρου αναγράφεται τρίτη, επίσης μεγαλογράμματη, επιγραφή, από την οποία σώζονται ελάχιστα γράμματα: + Η ΚΤΙΣΙΣ ΤΟΥ ΘΕ [ΕΙΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥΤΟΥ ΝΑΟΥ].....Μ.....Ν·ΑΝΤΩΝΙΟΣ.....(;)ΣΤΑΘΙΟ... ..Ο.....ΔΙΑ·ΑΥΤΩΝ.....ΟΝΤΕΣ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟΝ ΑΝΘΡΩ- ΠΟΝ...[ΕΚ]...Τ..ΣΤ... ΕΤΕΛΕΙΩΘΗ Δ...

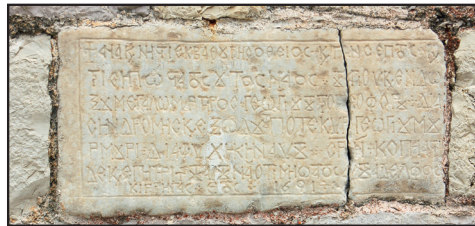
Πιθανόν αναφέρεται στην ανέγερση του ναού και παραθέτει τα ονόματα των σημαντικότερων κτητόρων και τον αριθμό όσων συνέβαλαν στο κτίσιμο του ναού.

Τέταρτη επιγραφή, μεγαλογράμματη, είναι λαξευμένη σεγωνιόλιθο στο ΝΔ άκρο της νότιας πλευράς, ο οποίος κοσμεύεται με σταυρό ανάμεσα σε ρόδακες. Η επιγραφή έχει ως εξής: ΓΩΝΙΑ ΤΟΥ ΣΠΥΛΙΟΥ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ/1810/ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 17.³ Ο αναφερόμενος Σπήλιος Ρηγόπουλος έθεσε αυτό τονγωνιόλιθο στις 17 Αυγούστου 1810. Η οικογένεια Ρήγα ή Ρηγόπουλου ήταν παλιά οικογένεια της Στεμνίτσας [είναι γνωστή η ύπαρξη ενός Κωνσταντίνου Ρήγα, αγωνιστή της επανάστασης του 1821 (Ρούνιος 1971)], απόγονοί της οποίας ζουν σήμερα στον Πύργο Ηλείας (μαρτυρία Ι. Π.Λαγού).

Η επιγραφή που αναφέρει τον Σπήλιο Ρηγόπουλο (1810) Ν. πλευρά

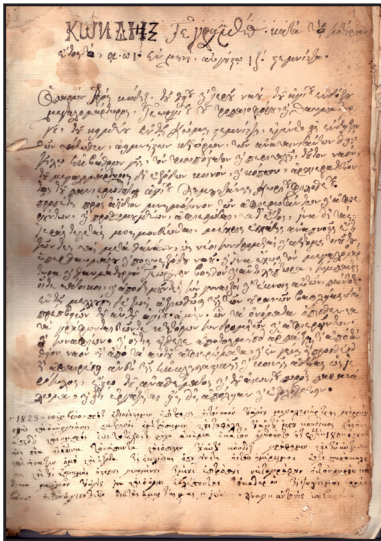
Στο ΝΑ άκρο της νότιας πλευράς βρίσκεται εντοιχισμένη κτητορική επιγραφή που αναφέρει ότι ο σημερινός ναός κτίστηκε στη θέση παλαιότερου ομώνυμου ναού, ο οποίος είχε ιδρυθεί (στη θέση ενός ακόμα παλαιότερου ναού) το 1691, δηλαδή επί Ενετοκρατίας (1685-1715), με έξοδα του Στεμνιτσιώτη Γεωργίου Μουρμούρη και με την επίβλεψη του αδελφού του Ρήγα [Ο Γ. Μουρμούρης φαίνεται ότι είχε ήδη πεθάνει, καθώς αναφέρεται ως «του ποτε κυρ Γεωργίου Μουρμούρη» (Σταμίρης 1962)]. Η επιγραφή αυτή είναι μεγαλογράμματη και αποτελείται από επτά στίχους:

Η κτητορική επιγραφή του παλαιότερου ναού (1691)

3. Η επιγραφή αυτή έχει αναγνωστεί από τον Ιωάννη Π. Λαγό.

+ΑΝΑΚ(ΑΙ)ΝΗΣΤΙ ΕΚ ΒΑΘ<Ρ>ΟΥ ΓΗΣ Ο ΘΕΙΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ Κ(ΑΙ) / ΤΡΙΣΗΠΩΣΤΑΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΝΔΩ / ΞΟΥ ΜΕΓΑΛΩ- ΜΑΡΤΗΡΟΣ ΓΕΩ(Ρ)ΓΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΟΠΕΟΦΟΡΟΥ · ΔΙΑ / ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ Κ(ΑΙ) ΕΞΩΔΟΥ ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΚΥΡ ΓΕΩ<Ρ>ΓΙΟΥ ΜΟΥ / ΡΜΟΥΡΙ · ΔΙΑ ΨΥΧΗΚΗΝ ΑΥΤΟΥ Σ(ΩΤΗ)ΡΙΑΝ · ΚΟΠΗΑΣΤΙ / ΔΕ Κ(ΑΙ) ΕΠΗΤΗΡΙ ΤΕ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΝΑΟΥ Ο ΤΙΜΗΩΤΑΤΟΣ ΑΥΤΟΥ ΑΔΕ<Λ>ΦΟΣ / ΚΙΡ ΡΗΓΑΣ · ΕΤΟΣ 1691

Η πρώτη σελίδα του Κώδικα του ναού (1810)

Η οικογένεια Μουρμούρη ήταν από τις παλαιότερες του τόπου. Είναι γνωστός ο παπα-Παπαναγιώτης Μουρμούρης, ο οποίος υπογράφει το 1683 μαζί με άλλους Στεμνιτσιώτες ως μάρτυρας σε έγγραφο σχετικό με δωρεά στη γειτονική μονή Προδρόμου, καθώς και ο Σπλιώτης Μουρμούρης, που υπογράφει το 1696 ως μάρτυρας σε τρία έγγραφα της Μονής Φιλοσόφου. Ο τελευταίος όμως δεν ήταν Στεμνιτσιώτης αλλά Δημητοανίτης ή και Ατσιχωλίτης, γεγονός που δείχνει ότι η ίδια οικογένεια είχε εγκατασταθεί σε δύο γειτονικά χωριά, όπως συνέβαινε αρκετές φορές την εποχή εκείνη (Σταμίρης 1962).

Η παράδοση αναφέρει επίσης ότι μέλος της οικογένειας Μουρμούρη έλαβε μέρος στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571. Ο δε Γεώργιος Μουρμούρης, κατά την παράδοση, είχε δωρίσει στην εκκλησία και τον κήπο του. Στην καρδιά που υπήρχε στον αυλόγυρό κρέμονταν οι καμπάνες του ναού. Στο δέντρο αυτό

εκτέθηκαν τα κεφάλια των Κολοκοτρωναίων το 1805 μετά το φονικό επεισόδιο στη γειτονική Μονή Αιμαλών. Τότε, όταν μια ντόπια γυναίκα, της οποίας ο γιος είχε σκοτωθεί από τους Κολοκοτρωναίους, έφτυσε σ' αυτά, ο Αλβανός αποσπασματάρχης την χτύπησε από εκτίμηση προς την ανδρεία των Κολοκοτρωναίων (Συναδινός 1963, Συναδινός 1973).

Η θέση του ναού του 1691 βρισκόταν στο προαύλιο του ναού που κτίστηκε στα 1810, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες.

Ας σημειωθεί ότι στην παραπάνω επιγραφή ο ναός του αγίου Γεωργίου αναφέρεται ως τρισυπόστατος, γεγονός που ίσως εξηγεί και την απεικόνιση του αγίου Δημητρίου, των αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ και του εξαπτέρυγου χερουβείμ μαζί με την μορφή του Αγ. Γεωργίου στην μαρμαρίνη λιθανάγλυφη πλάκα. Ομοίως αναφέρεται ως τρισυπόστατος και στο σωζόμενο Κώδικα του ναού. Επομένως, ο ναός ήταν τρισυπόστατος, αφιερωμένος εκτός από τον άγιο Γεώργιο, στον άγιο Δημήτριο και στις αγγελικές δυνάμεις.

Εικάζεται επίσης από τον Ν. Συναδινό (1973) ότι αρχικά ο ναός ίσως λεγόταν Παναγιώργης, δηλαδή Πάνω Αγιώργης προς διαχωρισμό από τον άλλο ναό του Αγίου Γεωργίου, τον λεγόμενο Καταγιώργη, δηλαδή Κάτω Αγιώργη, εκκλησία της λεγόμενης κάτω Χώρας, στο «Κακόρρεμα» γύρω από τη βρύση «Δρακουνέρα»,

όπου κατά την παράδοση, βρισκόταν η παλαιά Στεμνίτσα. Ο δε Καταγιώργης, θεωρείται κατά την παράδοση ως η παλαιότερη εκκλησία της Στεμνίτσας (πιθανόν λοιπόν ο σημερινός ναός του Καταγιώργη, κτίσμα της Τουρκοκρατίας, να έχει κτιστεί πάνω σε παλαιότερο). Όταν ο οικισμός της Στεμνίτσας επεκτάθηκε πάνω από τη ρεματιά και ανέβηκε στο σημερινό ευρύχωρο τόπο, την πάνω Χώρα, κτίστηκε και άλλος ναός του Αγίου Γεωργίου.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο σημερινός ναός του Αγίου Γεωργίου είναι ο τρίτος στη σειρά. Κτίστηκε το 1810 με τη συμβολή όλων των κατοίκων της Στεμνίτσας αντικαθιστώντας τον παλαιότερο ερειπωμένο μικρό ναό που είχε κτιστεί το 1691 από τον Γεώργιο Μουρμούρη, στη θέση του αρχικού ναού, για τον οποίο δεν υπάρχουν πληροφορίες.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου μετά την ανέγερσή του το 1810 αποτέλεσε το κέντρο της θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής της Στεμνίτσας και ήταν μάλιστα ο μόνος ενοριακός ναός που δεν είχε στο προαύλιό του νεκροταφείο (Συναδινός 1963).

Αρχιτεκτονική- Εξωτερικός Διάκοσμος

Το αρχιτεκτονικό σχέδιο του ναού που κτίστηκε το 1810 εκπονήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, κατά τον Παπαχριστόπουλο (1889). Σε παλαιά φωτογραφία της Στεμνίτσας που υπάρχει στα γραφεία του Πατριωτικού Συνδέσμου Τρικολώνων, η οποία πρέπει να χρονολογηθεί ανάμεσα στα 1877⁴ και 1912/13⁵, ο ναός

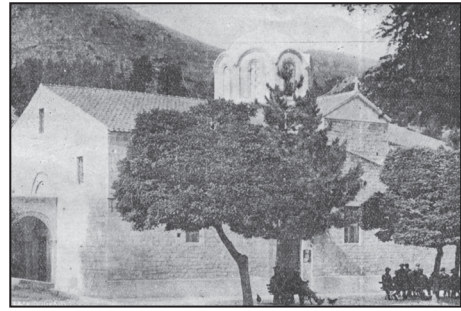
Ο ναός του Αγίου Γεωργίου (1877-1912/13) (λεπτ. της Εικ. 1)

4. Το 1877 κτίστηκε το Κωδωνοστάσιο του ναού του Αγίου Γεωργίου, το οποίο απεικονίζεται στη φωτογραφία, επομένως η φωτογραφία λήφθηκε μετά το έτος αυτό (terminus post quem).

5. Στη φωτογραφία απεικονίζεται ο ναός της Παναγίας ο λεγόμενος «Καθολικό», ο οποίος, σύμφωνα με προφορική μαρτυρία που δόθηκε το 1990 από τον Ι. Σαββόπουλο στον Ι. Π. Λαγό, γκρεμίστηκε κατά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912/13) (λόγω κατολισθήσεως του βράχου στον οποίο ήταν κτισμένος) και οι πέτρες του χρησιμοποιήσαν για το «ανάθεμα» κατά του Ελ. Βενιζέλου. Επομένως η φωτογραφία λήφθηκε πριν το 1912/13 (terminus ante quem)

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου (1924)

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου (1930)

εικονίζεται ως εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο . Στη συνέχεια όμως φαίνεται ότι γκρέμισαν τον τρούλο αυτό, καθώς σε άλλη φωτογραφία (δόθηκε από την κ. Ε. Βοναζούνη στον Πατριωτικό Σύνδεσμο Τρικολώνων), ο ναός εικονίζεται χωρίς τρούλο . Η δεύτερη αυτή φωτογραφία χρονολογείται μεταξύ 1924⁶ και 1934-36⁷ Στη συνέχεια φαίνεται ότι κατασκεύασαν το σημερινό πλούσια διακοσμημένο και με πολλά παράθυρα τρούλο, όπως φαίνεται σε φωτογραφία που δημοσιεύεται στο βιβλίο του Γ. Α. Ανδριτσόπουλου, *Ιστορικές Σημειώσεις Στεμνίτης*, που εκδόθηκε το 1930 . Επομένως, ο σημερινός τρούλος πρέπει να κατασκευάστηκε μεταξύ 1924 – 1930.

Σύμφωνα με τον Αργύρη Πετρονάτη (2003), ο οποίος θεωρεί ότι ο ναός αρχικά δεν είχε τρούλο, ο σημερινός τρούλος πρέπει να έγινε βάσει σχεδίων του αρχιτέκτονα Αριστοτέλη Ζάχου. Ο Αρ. Ζάχος (1872-1939) υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους αρχιτέκτονες των αρχών του 20ού αιώνα, ο πρώτος που μελέτησε συστηματικά την ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική και την ενσωμάτωσε στο συνθετικό του έργο. Ο Ζάχος επισκέφθηκε για πρώτη φορά την ορεινή Αρκαδία το 1906 και από τότε πραγματοποίησε τέσσερα τουλάχιστον ταξίδια στην περιοχή (1915, δύο το 1921 και το 1931). Ειδικότερα όσον αφορά στη Στεμνίτσα, είναι γνωστό από το αρχείο του Αρ. Ζάχου στο Μουσείο Μπενάκη ότι το 1919 ο ηγούμενος της Ι. Μ. Προδρόμου Λεόντιος τον προσκάλεσε εκ μέρους της Στεμνίτσας να αναλάβει «διάφορα εξωραϊστικά έργα εντός της κωμοπόλεως και προπάντων τη διαπλάτυνση και καλλωπισμό της πλατείας». Στο αρχείο Ζάχου σώζεται σημείωμα- σκίτσο που απεικονίζει την πλάγια όψη του ναού και φέρει τον τίτλο «Ναός Στεμνίτσας - Μέτρα του Ναού Στεμνίτσας». Είναι αχρονολόγητο και ίσως να έγινε μετά το 1919 όταν ο Ζάχος δέχθηκε να αναλάβει τον εξωραϊσμό της πλατείας. Δεν υπάρχει, όμως, τίποτα που να το επιβεβαιώνει (Καρδαμίτση- Αδάμη 2003). Επίσης από τα αρχεία του Πατριωτικού Συνδέσμου Στεμνιτσιωτών Τρικολώνων που ιδρύθηκε το 1889 στην Αττική, γίνεται γνωστό ότι ο Σύνδεσμος επί προεδρίας Κ. Σαμαρά προσκάλεσε το 1921 τον Αρ. Ζάχο, τον αρχιτέκτονα- αρχαιολόγο

6. Μπροστά από την εκκλησία εικονίζεται η μαρμάρινη στήλη του Ηρώου των πεσόντων, η οποία φέρει την επιγραφή «Η στήλη εγένετο τω 1924 δαπάναις του ιδιαίτερου ταμείου της κοινότητος Υψούντος προεδρεύοντος Γεωργίου Δ. Φατούρου» (επί των ημερών του κτίστηκε και το κοινοτικό κατάστημα, σημερινό Δημαρχείο). Επομένως η φωτογραφία λήφθηκε μετά το 1924 (terminus post quem).

7. Η στήλη μεταφέρθηκε στην κορυφή του βράχου του «Κάστρου», όπου βρίσκεται και σήμερα, επί προεδρίας Δημοκλή Γαρταγάνη (1934-36) (Γαρταγάνης 1956). Επομένως η φωτογραφία λήφθηκε πριν το 1934-36 (terminus ante quem).